

*Анатолій Давидюк
(Вінниця)*

РЕПРЕСОВАНИЙ ДЖАЗ

Здійснюючи тотальний наступ на українську культуру, жорстока і немилосердна система нищила не тільки професійних письменників, поетів, артистів. Поза їх увагою не залишалися і самодіяльні художні колективи, як, наприклад, самобутній оркестр при Вінницькому медінституті. Останній започаткував своє існування незабаром після відкриття вищого навчального закладу у Вінниці. В ті роки наявність оркестру в колективі була непомірною розкішшю. Крім офіційних торжеств з приводу революційних свят, оркестранти грали на концертах художньої самодіяльності, танцювальних майданчиках. Даруючи слухачам насолоду від музики, оркестр завойовував все більший і більший авторитет у студентів та громадськості міста.

Найбільшої слави оркестр здобув, коли його керівником офіційно став Григорій Платонович Калина – професор, завідуючий кафедрою мікробіології інституту. Прибувши до Вінниці за рекомендацією свого наукового керівника академіка Д.К.Заболотного, Г.П.Калина сам запропонував очолити оркестр. Спочатку адміністрація інституту вагалася і спробувала відрадити його, мовляв, професор та ще й завідуючий кафедрою і раптом таке зближення в іншій ситуації з своїми студентами.

Побоявання відпали дуже швидко. Завдяки вмілому керівництву, вдалося підібрати для колективу здібних музикантів з числа студентів-медиків. Вільний час віддавали репетиціям, прослуховуванням класичних музичних творів, власним аранжуванням популярних пісень 20-30-х років. Репертуар вдосконалювали систематично шляхом копіткої самодіяльної роботи. Було скрутно з нотами, але завжди виручав Г.П. Калина, який привозив з Москви чи Ленінграду збірники вальсів Шопена, твори інших композиторів. Коли вдавалося роздобути платівку, програвали її на квартирі Г.П.Калини на патефоні і тут же студент М.М.Щавинський за допомогою рояля перекладав мелодії на ноти.

Позитивно змінився репертуар оркестру. До його складу входили популярні класичні твори, народні пісні та танці, твори радянських композиторів 20-30-х років. Не побоявся Г.П.Калина включити до репертуару модні на Заході танго та фокстроти. Сам стиль виконання творів став більш на той час цілком модерним. Окрилені успіхом, учасники вирішили назвати себе джаз-ансамблем.

Популярність джаз-ансамблю росла надзвичайно швидко. Крім постійних виступів в інституті, джаз виступав і завоював перші місця на міських та обласних олімпіадах, виступав на концертах, на партійних та комсомольських конференціях, на сесіях районних та обласної Ради, в банку, палаці піонерів, в міському парку культури та відпочинку. Часто джаз

запрошували виступати до гарнізонного будинку Червоної Армії перед командирами та червоноармійцями. Своєрідним визнанням авторитету джазу стало запрошення його на закриту вечерю, влаштовану обласним партійно-радянським керівництвом на честь героя-челюскінця П.П.Ширшова, який відвідав Вінницю в 1938 році.

В усіх концертних залах слухачам особливо подобалися музичні тематичні програми «Подорож по СРСР» та «Мадрид» – про героїчну боротьбу іспанського народу проти фашистської диктатури. Підготовлені особисто керівником Г.П.Калиною, вони відповідали духові того часу, формували громадську думку щодо справедливої війни демократичних сил Іспанії проти фашизму.

Але, запаморочені параноїдальним синдромом ворогоманії та шпигунофобії, органи НКВС не дрімали. Слідча справа проти джаз-ансамблю, яка міститься в 9 томах, налічує до 3 тисяч сторінок, дає підстави твердити, що агентурна справа у Вінницькому медінституті в 30-х роках була на високому рівні¹. Інформатори, які постійно «стукали» в обласне управління НКВС, працювали в адміністрації, на кафедрах, в підрозділах інституту, в гуртожитках, на танцях, на пляжах, під час відпочинку тощо. Студентські «павлики морозови» систематично доносили про сказане професорами чи викладачами на лекціях, практичних заняттях, на перервах, в приватних бесідах.

Звісно, що в умовах такого тотального слідкування не міг залишитися поза увагою джаз-ансамбль, тим більше, що авторитет його постійно зростав. Одного разу, коли джаз виступав у військовій частині, хтось надто ідейний замовив виконати пісню про Сталіна, а джаз такої пісні в своєму репертуарі не мав. Надійшло ще одне замовлення: виконати пісню про Ворошилова, але й цієї пісні джаз не виконав. Останній факт відразу ж став відомим «там, де потрібно» і в судовій справі розцінювався як акт серйозної контрреволюційної диверсії.

Прикро констатувати, але серед колективу джазу та близьких до нього людей, теж були інформатори. Вони неодноразово повторювали, що джаз не виконує пісень про Сталіна та Ворошилова, першотравневий виступ джазу був складений в більшості із легкої музики – фокстротів та танго. Популярна програма «Подорож по СРСР», мовляв, тільки зовні приваблива, а в дійсності вона просякнута досить шкідливим душком, не відтворює кипучу роботу радянських республік, а зображає злиденність, горе та вульгарність. В іншій програмі джазу під назвою «Мадрид» героїчні дівчата-комсомолки показані в спотвореній непристойній формі. А староста джазу Л.М.Гробрер разом з піаністом Чернецьким, виступаючи в інтермедії під назвою «Наркоми», намагалися дискредитувати та висміятилюбимих і прославлених наркомів Єжова та Ворошилова. Уже згадуваний Л.М.Гробрер любив на репетиціях розповідати анекдоти.

Діставалось від «павликів морозових» також керівникові джазу Калині

Г.П. за те, що він по радіоприймачу слухав Німеччину, давав студентам читати книгу Ліона Фейхтвангера «Москва 1937». На репетиціях джазу бувало сам танцював в непристойній, вульгарній формі, намагаючись розбещити студентів. Комуністи і комсомольці вважали, що професор Г.П.Калина упереджено ставився до їх знань з мікробіології, штучно занижуючи їм оцінки під час екзаменів.

Суворе журі, що засідало в кабінетах НКВС, по-своєму оцінювало діяльність джаз-ансамблю. Пильні чекісти в усьому вбачали вихватки ворожих розвідок та шпигунство. Звісно, що перед партійними, радянськими, військовими та комсомольськими активами джаз міг виступати тільки, коли його офіційно запрошували керівники відповідних органів. Але на вулиці Дзержинського це трактувалось зовсім по-іншому. Якщо джаз часто виступає перед керівним складом області та в будинку Червоної Армії, то це виключно з метою підготовки диверсій на випадок початку війни, з метою фізичного знищення обласного та військового керівництва.

Ці підлі підозри слідчий вніс до протоколу допиту піаніста М.М.Щавинського. Там записано: «Давая выступления и широко себя рекламируя вплоть до армии, мы создали себе авторитет и популярность, втирались в доверие общественности, что впоследствии помогло бы нам наметить путь к террористическим актам... Произведение терактов во время военных действий имеет тот смысл, что в военное время (советской власти. – *Авт.*) пришлось бы бороться на два фронта: с агрессором и диверсией». Уявіть собі, наскільки потрібно бути зламаним, щоб так обмовити себе та суспільство!

Все це можна було б сприймати як жарт або фантазію хворої людини, аби такі дії не підпадали під статтю 54 КК УРСР, що повністю копіювала сумнозвісну 58 статтю КК РРФСР про контрреволюційну діяльність та агітацію. Найвищою мірою покарання за цією статтею був смертний вирок.

У серпні 1938 р. розпочалися арешти та допити... Але перед цим необхідно познайомитись з деякими підходами до роботи слідчих та керівництва НКВС по Вінницькій області. В справі про джаз допити безпосередньо вели начальник управління НКВС майор держбезпеки Корабльов І.М., виконуючий обов'язки начальника третього відділу управління держбезпеки НКВС лейтенант держбезпеки Запутряєв О.М. Обидва були надзвичайно винахідливими фантазерами щодо хитромудрих сплетень надуманих контрреволюційних груп, їх вигаданих планів, зв'язків з розвідками усіх капіталістичних країн світу. Наприклад, свідок репресій І.С.Агаєв згадує: «Завжди, коли я заходив до Запутряєва, у нього на столі лежали розкриті брошури, щось схоже до «записок шпигуна» і цими брошурами він користувався при коригуванні протоколів»².

Чорнову роботу – залякування, побиття заарештованих, фальсифікацію протоколів допитів тощо виконував оперуповноважений третього відділу управління держбезпеки НКВС сержант Беркута А.П.

Першим, 6 серпня 1938 р. було заарештовано Григорія Платоновича Калину — керівника джаз-ансамблю. Народився він в 1902 р. в м. Саратові. Росіянин. Батько – інженер-залізничник, тому довелось часто мандрувати по містах Росії. Закінчив Самарське комерційне училище, поступив до консерваторії. Але ні комерція, ні доля музиканта-професіонала його не привабили. Поступив до Самарського університету на медичний факультет. В 1922 р. з третього курсу перевівся до Ташкентського університету, в цьому ж році – до Іркутського університету, який закінчив в 1925 р. Починаючи з 1926 р. працює за спеціальністю мікробіолога в різних містах – Хабаровську, Читі, Зимі (1926 р.), Москві та Ленінграді (1926-1928 рр.), Ташкенті (1928-1932 рр.), Самарі (1932-1933 рр.), Архангельську (1933-1936 рр.) В 1936 р. прибув до Вінницького медінституту на посаду завідуючого кафедрою мікробіології. Проживав по вул. Блока, 1.

Виписка з листа Г.П.Калини після винесення смертного вироку:

«Председателю Военного трибунала 437 ВП КОВО (військова прокуратура Київського Особливого Військового Округу. – *Авт.*)...

...До 6 августа 1938 г. я не был шпионом, ни диверсантом, ни изменником родины, ни врагом народа. Я был честным советским гражданином, вместе со всеми радовался достижениям Советского Союза, восхищался героизмом папанинцев, смелостью Чкалова и Громова, любил и уважал Красную Армию. Пользовался уважением окружающих меня, уважал себя – еще бы в 36 лет достиг высших ученых степеней и звания, увлекался своей научной работой, любил музыку, был веселым и жизнерадостным советским человеком, любил молодежь, может быть потому, что чувствовал себя молодым... Перед смертью я категорически заявляю, что никакого шпионажа не было, никаких сведений я не собирал...».

В постанові про арешт від 28 липня 1938 р. говорилося, що Г.П.Калина «є учасником диверсійно-шпигунської організації, яка зв'язана з розвідувальними органами однієї іноземної держави». Як бачимо, твердження поки не конкретне. Не маючи на час арешту ніяких компрометуючих матеріалів, діяли за принципом: основне заарештувати, а за що – буде видно потім.

«Председателю Военного трибунала 437 ВП КОВО... Арест я воспринял как недоразумение, которое скоро выяснится, не чувствовал за собой ничего такого, за что должен был бы отвечать... В камере я подвергся «обработке» – мне сказали, что меня все равно не освободят – дай какие-нибудь показания, поедешь в лагерь, – ты человек для НКВД подозрительный, но для того, чтобы тебя изолировать, нужно какой-либо «ярлычок» – вероятно тебе приклеят ярлычок шпиона. Следовательно, сказали мне, сам тебе будет помогать писать показания, будет подсказывать о чем писать, называть фамилии и т.п.».

Оперуповноваженому третього відділу УДБ сержанту Беркуті подобалася східна версія, а саме загроза з боку японської розвідки. Поки

Г.П.Калина, наляканий погрозами слідчого, писав 58 сторінок власноручних показань, Беркута спільно з Корабльовим та Запутряєвим, не викликаючи з камери арештованого, самі змайстрували та підписали протокол допиту Г.П.Калини на 42 сторінки машинопису.

Фальшивий протокол допиту цікавий з точки зору обмеженої фантазії охоронців державної безпеки. Версія починається з того, що в 1923 р., будучи 21-річним студентом, Г.П.Калина приїхав в Харбін в гості до свого дядька, який працював інженером на Китайсько-Східній залізниці (вона проходила по території Китаю, але належала СРСР та обслуговувалась радянськими спеціалістами). В кабінеті свого дядька він познайомився з громадянином японської національності, який з порогу відрекомендувався, що він доктор мікробіології, офіцер генерального штабу Японії, резидент розвідки в СРСР, де має багато «друзів», а зовуть його Фукуй (цей псевдонім вигадав Запутряєв із своїх «записок шпигуна»). Лише після кількох погроз з боку Фукуя Г.П.Калина дає згоду працювати на японську розвідку. Читаєш і думаєш: невже японські резиденти були дурнішими наших вінницьких енкаведистів?

А далі усе пішло, як ніж по маслу. При кожному переїзді в нове місто, при влаштуванні на новій роботі до Г.П.Калини обов'язково підходили радянські «друзі» Фукуя, давали шпигунські завдання, вимагали розвідувальних даних тощо. Характерно, що усі ці «друзі» обов'язково обіймали посади директорів університетів, завідували кафедрами, баклабораторіями, санстанціями.

Невеличка заминка вийшла при переїзді Г.П.Калини з Архангельська до Вінниці в 1936 р. Причиною була дуже велика відстань між Вінницею та Токіо. Які могли бути інтереси у прославленої японської розвідки до провінційного Вінницького медінституту?

Потрібна була перевербовка і вона відбулася по дорозі, в Москві. Знову був використаний дядько А.Х.Калина, який тепер проживав у Москві і нібито працював уже на німецьку розвідку. Трапилось так, що під час обіду до дядька завітав сусід-лікар Бродський і за стаканом чаю завербував Г.П.Калину працювати на користь німецької розвідки. Таким чином, у Вінницю Г.П.Калина, згідно сценарію вінницьких енкаведистів, приїхав як агент зразу двох розвідок – японської та німецької. Хотіли йому нав'язати зв'язок ще з якоюсь сіоністською групою та польською дефензивою, але ці версії не були домінуючими і якось розпливлися в морі документів та різних вигадок слідчих.

З листа після винесення смертного вироку. «Председателю Военного трибунала 437 ВП КОВО... Привели меня во внутреннюю тюрьму УГБ и я внезапно почувствовал, что меня перенесли из советской действительности в какую-то нереальную обстановку. Мне говорили «ты», ругали по-матерному, конвоир ткнул меня в бок дулом нагана, мне остригли голову... В камере я увидел избитых людей, с разбитыми коленями, губами, синяками, ранами... Я

начал писать – ведь ничего другого мне не оставалось делать. Начал придумывать несовершенные преступления...».

З початком навчального року, 20 вересня 1938 р., був заарештований Мечислав Мечиславович Щавинський – студент четвертого курсу, учасник джаз-ансамблю. На його нещастя, при обшуку у нього було вилучено саморобний 6-зарядний пістолет для патронів малокаліберної гвинтівки. Друга біда полягала в тому, що його батько та рідний брат Юрій були заарештовані ще в лютому 1938 р.

При вилученні паспорта виявилася ще одна прикра обставина – належність до національності. В паспорті було записано «українець» (батько – поляк, мати – українка), тоді, як слідчий вважав, що М.М.Щавинський повинен бути поляком. Для слідства це мало принципове значення. Незважаючи на те, що офіційна пропаганда кричала про дружбу народів, рівність усіх націй, насправді владні структури та органи НКВС здійснювали тотальне переслідування поляків в Україні, зараховуючи їх агентами дефензиви. Так, під виглядом ліквідації польського підпілля в цей час в Україні було заарештовано більше 30 тисяч чоловік³.

Із виступу М.М.Щавинського на суді:

«В камере я встретился с заключенным Минкиным, который сказал, что ты будешь давать свои показания такие, какие нужны следователю, если ты не дашь добровольно, то тебя заставят эти показания дать. Через некоторое время меня вновь вызвал следователь Беркута и предупредил, чтобы я давал ему показания, иначе я буду избит. Не желая быть изуродованным и остаться калекой, я дал показания, какие от меня требовал Беркута... Я основал свои показания на вымысле...».

Під тиском слідчого М.М.Щавинський обмовив себе, що він є учасником диверсійно-терористичної групи, за завданням якої проводив підготовчу роботу до здійснення актів бактеріологічних диверсій та терору.

27 вересня 1938 р. було заарештовано художника медінституту Цалека Шимона-Давидовича Лошака, який був тісно зв'язаний з джаз-ансамблем, оформляв декорації та афіші, затримувався на репетиціях в клубі інституту. Сам Ц.Ш.Д.Лошак до 1929 р. проживав в Латинській Америці, в столиці Куби – Гавані. Наслухавшись комуністичної пропаганди за кордоном про успіхи Радянського Союзу, Лошак Ц., прихопивши свій мольберт та закупивши самих яскравих фарб, поїхав до СРСР малювати сяючі вершини комунізму.

Вінниця зустріла його прохолодно. З великими труднощами влаштувався художником при медінституті. Мізерної зарплати не вистачало, щоб прохарчувати велику сім'ю та сина, який навчався в Одеському художньому інституті. Недовіру до нього викликало те, що в Америці, в Чикаго, проживали брат дружини та дві тітки по матері.

Не знадобилися йому яскраві фарби. Замість сяючих вершин довелося в переповненій камері вінницької тюрми НКВС під диктовку слідчого писати власноручно обмовлення про належність до неіснуючої групи Г.П.Калини та

причини виготовлення карти Вінницької області з нанесенням на ній пунктів цукрових та спиртових заводів.

29 вересня 1938 р. працівники НКВС увірвалися в гуртожиток № 1 медінституту по вул. Р.Люксембург (зараз – В.Стуса) і заарештували ще двох студентів-джазівців – піаніста Бориса Михайловича Чернецького та ударника Лева Мойсейовича Гробера. У обох в кінці 1937 р. органами НКВС були заарештовані і звинувачені в шпигунстві батьки. Тепер уже синам приписували участь в уявній контрреволюційній та диверсійній групі Г.П.Калини.

Потрібно віддати належне Л.М.Гроберу, який визнаючи участь в джазі, послідовно і категорично відкидав звинувачення слідчого про причетність до будь-якої шпигунської організації. З другого боку, дуже важко довелося боротися з слідчими сину колишнього поміщика – Б.М.Чернецькому. В заяві до начальника вінницької тюрми він писав: «Узнав о сильной моей любви к жене, на которой я за месяц лишь до ареста женился, меня завели в комнату № 25 к следователю Колеснику и на моих глазах следователь, допрашивая какую-то женщину, ругал ее последними словами, рвал за груди, волосы и, впоследствии, избив до потери сознания, отослал в камеру. После этого следователь зазвал снова меня к себе в 24 комнату и сказал, что, если я не дам показаний, то даст их моя жена, которую арестовывают. Видя такой кошмар и не видя иного выхода, я дал массу показаний... У меня хватило мужества выпить с целью самоубийства большую дозу опиума... и очутиться в скорой помощи...».

5 листопада 1938 р. працівники НКВС повторили свій віроломний візит в гуртожиток медінституту по вул. Рози Люксембург. На цей раз жертвами шпигуноманії стали учасники джаз-ансамблю студенти Дмитро Йосипович Васерштром та Микола Антонович Козак. Обидва обмовили себе, що вони є учасниками диверсійно-шпигунської групи, якою керує Г.П.Калина.

Поява в гуртожитку озброєних енкаведистів в круглих голубих кашкетах та червоною зіркою посередині з нарочито відтопиреними кобурами на широких ремінцях сильно налякала мешканців, що проживали по вул. Р.Люксембург. Студентство принишло. Пішли різні чутки. В довгих коридорах стало безлюдно, бо сиділи нишком в кімнатах. Адже музикантів усі добре знали, навіть потайки заздрили їх популярності.

Арешти та попередні допити учасників джазу не дали слідчим бажаних наслідків. Насправді, яку шкоду під час війни міг принести своїми виступами джаз? Для солідної справи потрібні були великі плани, широкий розмах. Тому слідчі беруть все більший ухил на можливість бактеріологічних диверсій проти цивільного населення та Червоної Армії.

З цією метою 24 серпня 1938 р. був заарештований Бернасовський Петро Арсенович – завідуючий епідемічним відділенням обласної санстанції. По сумісництву він ще працював в інституті асистентом на кафедрі мікробіології, якою завідував Г.П.Калина. Вся вина його перед радянською владою полягала

тільки в тому, що батько в нього був священиком, двоюрідні брати і сестра проживали в Польщі та Франції.

В неіснуючих шпигунських групах П.А.Бернасовський мав нібито конкретне завдання: розповсюджувати серед населення епідемічні хвороби сипного тифу, холери, малярії, дифтерії, отруювати криниці заразними бацилами тощо. Винним себе він визнав повністю.

В жовтні 1938 р. в справі про джаз було заарештовано доцента кафедри дитячих хвороб Миколу Арнольдовича Цукермана, звинуваченого в участі у диверсійній японо-німецькій групі. Інтерес до доцента М.А.Цукермана був особливий. Народився він в 1891 р. у м. Рівно колишньої Волинської губернії (Польща). Навчався на медичному факультеті Фрайбурзького університету (Німеччина). Батьки переїхали до Вінниці, де мали власний двоповерховий будинок.

Сам М.А.Цукерман пишався своїм революційним минулим. Ще будучи учнем Вінницького реального училища, він пристав в 1905-1907 рр. до студентської соціал-демократичної організації, виконував технічні доручення по друкуванню на гектографі прокламацій та їх розклеюванню. В роки громадянської війни працював лікарем в Червоній Армії. Під час польсько-радянської війни в 1920 р. потрапив в полон до поляків.

Але слідчому Беркуті потрібні були не такі факти. Перед ним був «ворог народу», «шпигун» і це потрібно було довести будь-якими засобами. «Попрацювавши» з М.А.Цукерманом 12 безсонних ночей, слідчий навішує йому зразу три ярлики. Перший, що М.А.Цукерман, перебуваючи в польському полоні, був завербований агентом дефензиви лікарем М.Тернополя Стобецьким, якому передавав різні таємні матеріали до 1935 р.

Другий ярлик – причетність до неіснуючої військової організації в м. Вінниця, яка працювала на користь німецької розвідки. Виглядала вона знову дуже примітивно. Уявіть собі, що дитячий лікар М.А.Цукерман одного разу був запрошений оглянути хвору дитину на квартирі командира корпусу Вінницького гарнізону Гермоніуса В.Е. Коли збирався покинути квартиру, з сусідньої кімнати вийшов з гарною собакою сам господар. Поки собака обнюхувала штанини доктора і облизувала йому туфлі, господар повів антирадянські політичні розмови. Вони зразу зрозуміли один одного і М.А.Цукерман залишив квартиру червоного командира агентом німецької шпигунсько-диверсійної групи, якою керував Гермоніус. Ця версія пізніше не пройшла, бо в справі засудженого Гермоніуса жодної згадки про М.А.Цукермана не було.

Третій ярлик М.А.Цукерман отримав як член японо-німецької групи. Слідчий прагнув показати, що «вороги народу» в білих халатах підбираються до самого цінного – здоров'я дітей. З цією метою створюється підібрана комісія в складі Лобанова, Т.І.Мальцевої, Р.М.Дубицької та Лойфермана для обстеження дитячого відділення Другої Вінницької радянської лікарні, допитуються свідки, які твердять, що М.А.Цукерман, як завідуючий

скарлатинозним відділенням недбало вів історію хвороби, приймав в лікарню дітей, яких лікував в порядку приватної практики. А саме головне, з метою штучного збільшення смертності дітей, клав на ліжко легко хворих дітей і відмовляв тяжко хворим дітям.

Усі ці вигадки слідчий вніс до протоколів допиту і домагався щоб Цукерман обмовив себе.

Із протоколу допиту М.А.Цукермана від 29 вересня 1939 р.: «Я вынужден был делать следствию ложные показания, потому что меня трое суток непрерывно держал следователь на допросе, угрожал репрессировать мою жену. Следователь Беркута говорил мне, что если я не дам показаний, то он доложит мое дело на тройке... Я же знал, что решения тройки в большинстве своем сводятся к расстрелу... Я, прямо говоря, подло струсил и дал вымышленное показание...».

В справі вигаданої шпигунської організації, таким чином, за серпень-листопад 1938 р. було заарештовано 9 чоловік. Кожного із них слідчі допитали від 6 до 10 разів. На багатьох із протоколів допитів вказано час проведення допиту, наприклад «Допрос начат в 0 часов 30 минут». Найважчими були очні ставки, які були проведені пересічно з кожним заарештованим в справі.

Шляхом побоїв, погроз, залякування, шантажу та репресій слідчий Беркута особистим оформленням допиту формував зразу дві лінії: по-перше, звинуватити Г.П.Калину як зав. кафедрою мікробіології в спробі бактеріологічних диверсій, по-друге, довести, що для проведення цих диверсій Г.П.Калина планував використати джаз-ансамбль. Особливо чітко це проявилось в протоколі, складеному Беркутою 23 жовтня 1938 р., де записано: «Вопрос: Каким путем Вы предполагали осуществление терактов?». Ответ: «Являясь руководителем кружка джаза, я мог бы это обстоятельство использовать в своих террористических намерениях, т.е., бывая на торжественных вечерах, областных и городских конференциях, в доме Красной Армии и т.п. Я имел такую же возможность совместно с другими участниками нашей группы бывать на вечерах в военных клубах, что обеспечивало доступ к руководителям и военным работникам».

Нав'язування версії про можливість використання джазу в здійсненні терористичних актів проти радянської влади надто сильно налякало музикантів. Перебуваючи в стані психічного розладу, окремі оркестранти розгубилися, що проявилось в сумніві доцільності існування самого оркестру та їх діяльності в ньому. Так, піаніст Б.М.Чернецький у своїх показах власноручно писав: «Я виновен перед советской властью в следующем: я занимался распиской нот для джаза, которым враг пользовался для маскировки...».

Маючи невисоке становище в органах НКВС, Беркута намагався розгорнути слідчу справу про джаз до всесоюзного масштабу. Як вказував Г.П.Калина, мета у Беркути була шкурницька: «Заработать капитал,

состряпать крупное групповое дело, получить повышение, лишний кубик». Але такі масштаби звичайному слідчому виявилися не під силу.

Згідно власноручних показів Г.П.Калини та сфабрикованих протоколів його допиту слідству необхідно було допитати велику кількість людей, які проживали за межами Вінницької області, особливо України — колишнього директора Харбінського санітарно-бактеріологічного інституту В.В.Сукнева, професорів Ташкентського санітарно-бактеріологічного інституту О.Д.Грекова та В.Д.Штібена, професора Ленінградського інституту ім. Пастера С.С.Казарновську, дядька А.Х.Калину та лікаря Бродського з Москви, професора Київського університету Г.О.Ручко та багатьох інших.

Військова прокуратура постійно відхиляла справу, сфабриковану Беркутою, рекомендуючи доглянути, уточнити та перепроверити окремі факти. Будучи не в змозі впоратись з слідством, Беркута 20 лютого 1938 р. постановляє порушити клопотання перед НКВС СРСР про продовження терміну ведення слідства та утримання під вартою Калини Г.П. та інших на два місяці, до 20 травня 1939 р. Саме ця постанова відіграла трагічну роль в долях заарештованих.

В кінці лютого – на початку березня 1939 р. в Москві відбувся пленум ЦК ВКП(б), який засудив масові репресії в СРСР. Радянське суспільство тимчасово перевело дух, ковтнуло свіжого повітря, але не надовго. Ніхто з репресованих не був реабілітованим. Ніхто із заарештованих членів джазу не був звільненим. Навпаки, слідство над джазом доходило до кульмінаційної точки. Слідчий Беркута шляхом брехні, залякування та обіцянок добивався від заарештованих підтвердження своїх попередніх визнань.

Виписка із листа Г.П.Калини до голови Військового трибуналу 437 ВП КОВО: «Наказание мне было обещано легкое – 8-10 лет. О, я рад был вырваться из-под следствия в тюрьму не только на 8-10 лет, а на 20-25 лет... Мне представлялось, что за тюремной решеткой безопаснее сейчас, чем на воле, где невинного человека может арестовать Беркута и делать из него врага...».

На початку червня 1939 р. Г.П.Каліні, М.М.Щавинському, М.А.Чернецькому, Ц.Ш.-Д.Лошаку, П.А.Бернасовському, Л.М.Гроберу, Д.Й.Васерштрому, М.А.Козаку було пред'явлено звинувачення, в якому говорилося про створення японо-німецької диверсійної групи, яка ставила завдання «подрыв оборонной мощи и поражение СССР во время войны путем шпионажа, бактериологических диверсий и террора против руководителей партии и правительства». Повідомлялося, що усі, крім Гробера і Васерштрома, визнали себе винними.

Судове засідання Військового трибуналу 437 ВП КОВО відбулося 3-6 червня 1939 р. у Вінниці під головуванням бригадир-військюриса Конова та членів – військюриса 2 рангу Котова і військюриса 3 рангу Васильківського. Доповідав військюрис 3 рангу Сушанський, який протягом усього слідства здійснював нагляд за справою.

Можна здогадатися, що рішення лютнево-березневого пленуму ЦК ВКП(б) дійшло до тюремних камер і якоюсь мірою вплинуло на підсудних, посилило їх опір слідчим та суддям. Так, перед судом винними себе не визнали М.М.Щавинський, П.А.Бернасовський, Д.Й.Васерштром, М.А.Козак, Ц.Ш.-Д.Лошак, але погодилися давати покази суду. Твердо стояв на позиції своєї невинності Л.М.Гробер. М.А.Цукерман визнав себе винним тільки в шпигунстві на користь Польщі та Японії, але, мовляв, від цього ніякої шкоди не було.

Сам Г.П.Калина вперто стояв на позиціях свого обмовлення, визнавав звинувачувальні висновки слідства. На запитання головуючого: «Что Вас побудило руководить джаз-оркестром?» Калина Г.П. відповів: «Просто это была любовь к музыке. И позже, когда я получил задание со стороны руководителей организации (шпигунської. – *Авт.*), я также получил задание использовать джаз в своих целях».

Стенограма суду відкриває багато випадків, коли підсудні самі переходили в наступ, звинувачували слідчого Беркуту, розповідали про звірства під час допитів, наводили приклади нелюдських знущань з боку слідчих. Характерне в цьому відношенні заключне слово М.М.Щавинського: «Я начал клеветать потому, что когда я сидел в камере, со мной сидело человек 20, которые мне рассказывали о грубых методах следствия. Я не хотел быть уродом, не хотел харкать кровью. В силу этого, если бы от меня потребовали сказать, что я связан с Гитлером, я бы и это сказал... Я взрослый человек, но в знаниях людей я был ребенок...»

Неможливість проведення бактеріологічних диверсій в умовах кафедри мікробіології чи санстанції аргументовано довів в останньому слові П.А.Бернасовський.

Симптоматичним було заключне слово студента М.А.Козака, який сказав: «Я хочу жить, хочу заниматься, хочу быть полезным гражданином».

Вирок суду був надзвичайно жорстоким. Г.П.Калина та М.А.Цукерман були засуджені до вищої міри покарання – розстрілу, обидва з конфіскацією усього майна, яке їм особисто належало. М.М.Щавинського суд позбавив волі з утриманням у виправно-трудовах таборах терміном на 10 років, Б.М.Чернецького – на 15 років, Ц.Ш.-Д.Лошака – на 10 років, усіх з поразкою в правах на 5 років та з конфіскацією усього майна, яке їм особисто належало. Л.М.Гробера, Д.Й.Васерштрома та М.А.Козака суд виправдав і прийняв рішення звільнити їх з-під варти.

Засуджені до розстрілу мали право порушити питання про помилування перед Президією Верховної Ради СРСР. По відношенню до Цукермана М.А. вирок міг бути оскаржений в касаційному порядку Військовою Колегією Верховного Суду СРСР через Військовий трибунал протягом 5 діб з моменту вручення копії вироку засудженому.

Після вручення копії вироку суду усі дружно взялися писати: Г.П.Калина – Військовому Прокурору 437 військової прокуратури КОВО,

М.А.Цукерман – до Військової Колегії Верховного Суду СРСР, інші – до різних судових інстанцій.

Зовсім несподівано трапилось чудо. Розглянувши касаційну скаргу М.А.Цукермана, Військова Колегія Верховного Суду СРСР під головуванням армійськюрюриста Ульріха відмінила вирок суду 437 військової прокуратури КОВО, поставивши вимогу ретельно перевірити матеріали звинувачення, провести експертизи тощо.

Були призначені нові комісії для перевірки роботи кафедри мікробіології медінституту, водоканалу, санепідемстанції, кафедри дитячих хвороб Другої міської лікарні, які не виявили жодних спроб підготовки до диверсій проти Червоної Армії чи мирного населення. Було доведено, що карта з нанесенням спиртових та цукрових заводів була виготовлена на замовлення О.Т.Данильченка (а не Калини Г.П.) з метою використання її під час лекції для працівників облвиконкому. Відповідала вона адміністративній карті Вінницької області, яка продавалась у звичайних книжкових магазинах. Ц.Ш.-Д.Лошак був виправданий.

До управління держбезпеки по Вінницькій області прийшло нове керівництво. Слідчий Беркута був звільнений з роботи і тепер сам писав пояснення. І.М.Корабльов та А.М.Запутряєв були звільнені з роботи. В квітні 1941 р. вони заарештовані, а в травні цього ж року за масові репресії у Вінницькій області засуджені до розстрілу⁴.

Слідчу справу про вигадану шпигунсько-диверсійну групу Г.П.Калини вирішено було продовжити до 20 грудня 1939 р. За цей період новими слідчими були допитані усі підозрілі, свідки, які пояснювали свої обмовлення надзвичайно жорстоким ходом слідства, упередженістю слідчого та інше.

Під час допиту, який проводив зам. начальника 3 відділу УДБ УНКВС по Вінницькій області лейтенант Воронеж, Г.П.Калина заявив: «Я отказываюсь от всех своих показаний, данных мною на предварительном следствии и затем подтвержденных на суде. Они являются вымыслом. Шпионажем, диверсией я никогда не занимался, участником каких-либо контрреволюционных формирований также не был».

Нагляд за слідством було доручено військовій прокуратурі 37 стрілецького корпусу. Бажану рішучість в остаточному вирішенні справи виявив помічник прокурора Горний, який 20 грудня 1939 р. вніс пропозицію: слідство в справі Г.П.Калини, М.М.Щавинського та П.М.Чернецького проводженням припинити, а їх самих з-під варти звільнити. 22 грудня 1939 р. відповідну постанову схвалив заступник начальника 3 відділу УДБ УНКВС до Вінницькій області лейтенант держбезпеки Воронеж.

Справи П. А.Бернасовського та М.А.Цукермана були виділені в окреме виробництво і повернуті на дослідження прокурору 437 військової прокуратури КОВО. Знову були створені спеціальні комісії для вивчення роботи обласної санепідемстанції та дитячого відділення при Вінницькій другій лікарні, заново допитані свідки.

З матеріалів дослідження видно, як 437 військова прокуратура всіляко намагалася «зберегти честь мундира», упереджено підбирала факти, щоб таки засудити свої жертви. Чіплялися за все. Особливо підозріло ставилися до публікацій М.А.Цукермана за кордоном – у Франції та Німеччини, його переписки з берлінськими книжковими магазинами.

Рішення слідчих 3 відділення УНКВС по Вінницькій області та 437 військової прокуратури КОВО було одностайним: П.А.Бернасовський та М.А.Цукерман люди освічені, тому не можуть бути лояльними до радянської влади, їх справи вирішено було направити на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР. Фактично це означало новий, але більш жорстокий суд, який у більшості закінчувався смертними вироками.

Знову тепер уже в справі П.А.Бернасовського та М.А.Цукермана втрутився помічник військового прокурора 37 стрілецького корпусу Горний, який не погодився з заключенням обласного управління НКВС і поставив вимогу справи виробництвом припинити, П.А.Бернасовського та М.А.Цукермана з-під варті звільнити.

Багатотомна справа про джаз – яскравий зразок, як НКВС з чесних людей ліпило «змову», вигадуючи «змовників». Адаже при обшуках у заарештованих не було знайдено жодних речових доказів причетності до шпигунської та диверсійної діяльності. Слідство не виявило жодних форм організаційної єдності підозрюваних, жодної практичної діяльності, спрямованої на повалення радянської влади або конкретних диверсійних дій.

Примітки

¹ Час расстрелянной литературы. – Правда. – 1990. – 29 декабря.

² Кобзарський ешелон. – Шлях перемоги. – 1995. – 24 червня.

³ Документи з історії НКВС УРСР. – Наше минуле. – 1993. – № 1. – С. 58.

⁴ Державний архів Вінницької області. – Ф.Р. 6023. – Оп. 4. – Спр. 7692. – Арк. 316.